

REETTA EIRANEN

Tunnesuhteet ja sukutraditio suomen- ja ruotsinmielissä kansallisessa kiinnittymisessä

Johanna Schybergson aatteiden välissä

Johanna Schybergson (1856–1936, os. Tikkanen) oli 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun aktiivinen yhteiskunnallinen vaikuttaja, jonka lähisuhteissa yhdistyivät suomenmielinen sukutausta sekä myöhempi kiinnittyminen ruotsinkielisiin piireihin avioliiton ja kansalais-yhteiskunnan aktiviteettien kautta. Johanna Schybergsonin samaistumisen ja kuulumisen kokemuksiin vaikuttivat tunnesuhteet ja yhteiskunnalliset kehityskulut.

Johanna Tikkasen isä oli 1800-luvun suomenmielisten ja -kielisten piirien keskeinen hahmo lehtimies ja liikemies Paavo Tikkanen (1823–1873). Äiti oli arvostetun, akateemisen Tengströmin suvun jäsen Helene Tengström (1829–1857). Vanhempien kuoltua Johanna Tikkanen varttui ruotsinkielisten Tengström-sukulaistensa hoivissa. Hän avioitui historioitsija M. G. Schybergsonin (1851–1925) kanssa, jota on pidetty ruotsinkielisen puolen ”virallisena” historioitsijana. Helsingissä asuneet Schybergsonit saivat seitsemän lasta. Johanna Schybergson oli Husmoderförbundetin pitkäaikainen puheenjohtaja ja ensimmäisiä suomalaisia naiskeksijöitä, ja patentoit useita keittölaitteita. Kotitaloustyön tehostaminen ja järkevöittäminen olivat molemmissa toimissa hänelle tärkeitä.

Suomen suuriruhtinaskunnassa suomen- ja ruotsinmielisten kielikiista alkoi kärjistyä 1860-luvulta alkaen samalla, kun nationalismi muuntui eliitin kulttuurisesta liikkeestä kohti poliittista massaliikettä. Tilanne eteni viimeistään 1880-luvulla siihen pisteeseen, ettei liberaalisen puolueen keskitie ja välittävä kanta kielileirien välissä ollut enää mahdollinen. Tämä näkyi Johanna Schybergsonin ja hänen sukunsa vaiheissa.¹

Tässä artikkelissa tutkin, millaisiin me-ryhmiin Johanna Tikkanen, aviossa Schybergson, lapsuudessaan ja nuoruudessaan kuului, ja miten niitä rakennettiin etenkin suhteessa kansallisuusaatteeseen ja sen suomen- ja ruotsinmielisiin ilmenemismuotoihin 1800-luvun loppupuolen Suomen suuriruhtinaskunnassa. Artikkelitarkastelee nationalismin rakentumista kaksikielisyyden ja kieliryhmien välissä olemisen kokemusten kautta, tunteiden historian ja perhehistorian näkökulmista. Johanna Tikkasen kokemusmaailmassa eri aatesuuntauksukset ja kielipainotukset

kohtasivat tunnesuhteiden ja sukutaustojen ristivedossa. Nationalismitutkimuksessa omakohtainen nationalismi (*personal nationalism*) viittaa siihen, miten nationalismin tulkintoihin ja kokemuksiin vaikuttivat keskeisesti henkilön ominaisuudet, tausta ja elämänselitys². Johanna Tikkanen on tästä näkökulmasta erityisen kiinnostava henkilö, jonka kautta voidaan tavoittaa kansallisuusaatteiden ristivetoa ja siihen liittyviä jännitteisiä kokemuksia. Artikkelin pääaineistona on Johanna Tikkasen, aviossa Schybergsonin, perhepiirinsä kanssa käymä kirjeenvaihto³.

Me-ryhmien analyysissä sovelaan ryhmäbiografista lähtökohtaa eli kohteena ovat ihmiset, jotka on jo omana aikanaan mielletty ja mieltäneet itsensä ryhmäksi. Ryhmäbiografia keskittyy ryhmän jäsenten välisiin suhteisiin ja asioihin, jotka yhdistivät ryhmän jäseniä. Ryhmäbiografia mahdollistaa keskinäisen vertailun, jossa henkilöt jakavat tietyt ominaisuudet tai taustatekijät (esimerkiksi aate), mutta poikkeavat joissain toisissa (esimerkiksi sukupuoli, ikä, kieli).⁴ Sosiaalisia suhteita ja tunneyhteyksiä tutkimalla määrittäyty, keitä ihmiset pitivät omaan me-ryhmäänsä kuuluvina.

Sovellan ryhmien tarkasteluun nationalismitutkimuksessa kansakuntien tasolla tunnistettua ”meidän” ja ”toisten” rakentamisen (*we/us – the other(s)*) dynamiikkaa. ”Meitä” rakennetaan paitsi oman viiteryhmän sisäistä yhteyttä ja tunnetta lujittamalla myös asettamalla oma ryhmä vastakkain muiden ryhmien kanssa. Kansakunnan tasolla näitä ovat sisäisesti esimerkiksi vähemmistöt ja eliitit, ulkoisesti naapurivaltiot tai hallitsevat imperiumit.⁵ Suomen- ja ruotsinmielisten välisessä kamppailussa oli kyse kansakunnan määrittämisestä; siitä ketkä kuuluivat siihen ja millä tavalla ja edellytyksillä siihen saattoi kuulua. Artikkelitarkentaa kieliryhmien kamppailun

Johan Jakob Tikkasen piirtämä muotokuva sisarestaan Johannasta. Johan Jakob Tikkanen, Professorin rva Johanna Schybergson, 1882–1884, pastelli paperille.

kokemuksellisesti, pienempien ryhmien tasolla, eikä poliittisella yltäosalla.

Artikkeli inspiroituu myös me-kerronnan ja kollektiivisen kerronnan käsitteistä.⁶ Samaan tapaan kuin ”minän kertomisen” (self-narration) voi katsoa rakentavan minuutta ja kokemusta, ”meidän kertominen” rakentaa ”meitä” ja kollektiivista kokemusta.⁷ Perheeseen viitattiin Suomen ruotsinkielisen sivistyneistön kirjeissä erilaisilla me-ilmaisujen variaatioilla, kuten ”de våra”, ”vi alla” tai ”alla våra egna”.⁸ Kiinnitän erityistä huomiota siihen, miten kirjeiden kirjoittajat käyttävät monikon ensimmäistä persoonaa teksteissään ja keitä nämä ilmaisut kattavat. Tämän lisäksi kiinnitän huomiota muihin ja hienovaraisempiin tapoihin ilmaista, keitä he lukevat kuuluviksi omiin ”me-ryhmiinsä”. Jaetun tunneyhteyden ja yhteenkuuluvuuden kokemusten rakentaminen on myös erityisesti huomion kohteena.

Tarkastelen kirjeenvaihtoa tilana, jossa rakennetaan omaa minää ja kokemuksia, toista eli vastaanottajaa sekä

keskinäistä suhdetta. Kokemus on minän tulkinta maailmasta, joka samalla rakentaa maailmaa ja minuutta. Kirjeissä saattoi reflektoida minuuttaan ja rakentaa sitä kirjeissä muovailtujen kokemusten kautta – mielessä aina vastaanottaja, oletettu lukija. Kirjeen minä rakensi myös suhdettaan vastaanottajaan, ja tässä usein olennaista oli keskinäisen tunneyhteyden rakentaminen. Muihin yksikön ensimmäisen persoonan kirjoituksiin, kuten muistelmiin tai autobiografioihin, verrattuna kirjeet ovat tyypillisesti ajallisesti lähellä niissä käsiteltyjä kokemuksia ja tapahtumia. Kirjeet ovat niihin verrattuna myös melko yksityisiä. Kuitenkin 1800-luvulla erityisesti perhekirjeet olivat tyypillisesti laajemman joukon omaisuutta, ja niitä oli tapana lukea ääneen. Tuolloin kirjeitä pidettiin myös erityisen autenttisena ja vilpittömänä itseilmaisun muotona. 2000-luvun historiantutkimuksen perspektiivistä kirjeet avaavat tutkittavaan henkilöön näkökulman, joka rajautuu kokemuksen, maailman ja minän rakentamiseen suhteessa vastaanottajaan ajallis-paikallisissa, sosiaalisissa ja kulttuurisissa kehyksissä.⁹

Tunteita tarkastelen relationaalisenä ilmiönä; tunteita suhteissa ja tunnesuhteissa. Tämä näkökulma niveltyy luontevasti kirjeenvaihtoon tutkimukseen ryhmäbiografisessa asetelmassa, joissa suhteet ja relationaalisuus ovat keskeisiä. Samaan tapaan kuin kirjeenvaihto on kokemusten rakentamisen paikka, se on myös tunteiden (tunnekokemusten) ja tunnesuhteiden rakentamisen paikka. Tunteiden historiassa tunneilmaisujen analyysissä käytetyn emotiivi-käsitteen voi tulkita tälle käsitykselle analogiseksi. William Reddyn tunneilmaisujen analyysiin lanseeraama käsite nojaa J. L. Austenin puheaktiteoriaan. Emotiivi(suus) paitsi kuvaa tunnetta, se myös rakentaa, herättää ja muokkaa tunteita.¹⁰ Kirjeet itsessään ja esineinä voi ymmärtää tunneobjekteiksi, jotka edustavat, koteloiivat ja herättävät tunteita.¹¹

Aineistona käytettävää perhepiirin kirjeenvaihtoa on säilynyt laajalti eri arkistoissa, mikä kertoo suvun traditiotietoisuudesta ja yhteiskunnallisesta asemasta. Lukuisat sukupiirin miespuoliset jäsenet olivat professoreita ja tutkijoita 1800–1900-luvuilla. Tämän artikkelin lähteenä olevat kirjeenvaihtokokoelmat löytyvät Svenska Litteratursällskapet i Finlandin ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoista. Täydentävänä aineistona käytän Husmoderförbundetin järjestöaineistoa, jota säilyttää Svenska Centralarkiv. Lisäksi hyödynnän sanomalehtiä ja muita painatteita Kansalliskirjaston digitaalisten aineistojen koelmasta.

Yksityisluontoisen materiaalin käyttämiseen historiantutkimuksen lähteenä liittyy omanlaisiaan eettisiä kysymyksiä verrattuna julkiseen aineistoon, kuten sanomalehtiin tai virallisiin asiakirjoihin. Aineistona olevat kirjeet on tietoisesti säilytetty ja luovutettu arkistoille. Kirjeaineiston tulkitseminen vaatii herkkyyttä ja huolellisuutta suhteessa historialliseen kontekstiin sekä kohdehenkilöiden kunnioittamista. Hyvä ohjenuora henkilölähtöisessä historiantutkimuksessa on pyrkimys tehdä oikeutta kohteille ja tarkastella heitä kokonaisina ihmisinä, niin hyvässä kuin pahassa.¹²

Artikkelissa käytetyt Johanna Tikkasen/Schybergsonin ja Tengströmin perhepiirin kirjeet ajoittuvat 1860-luvun puolivälin ensimmäisistä lapsuuden kesäkirjeistä 1870-luvun nuoruuden kirjeiden kautta 1880-luvun taitteen vasta-avioituneen nuoren vaimon kirjeisiin suvulle. Artikkelit painottaa Johanna Tikkasen/Schybergsonin kirjeenvaihtoa tämän lapsuuden ja nuoruuden perhepiirissä, mutta mukana on myös sukupiirin muiden jäsenten kirjeitä. Aineisto käsittää noin 70 kirjettä. Täydentävänä aineistona käytän myös muutamia tulevalle aviopuolisolle kirjoitettuja kirjeitä, sanomalehtiä sekä Husmoderförbundetin arkistoaineistoja. Kirjeet ovat alun perin ruotsinkielisiä lukuun ottamatta lapsuuden aikaista kirjeenvaihtoa isän kanssa. Ruotsinkieliset lainaukset ovat artikkelin kirjoittajan suomentamia.

Kaksikielinen lapsuus

Johanna Tikkasen vanhempien vuonna 1851 solmittu avioliitto oli jokseenkin epäsäätyinen: äiti Helene Tengström oli arkkipiispan tyttärentytär ja isä Paavo Tikkanen savolainen, suomenkielinen talonpoikaisperheen vesa. Toisaalta kohti meritokratiaa murtuvassa 1800-luvun puolivälin sääty-yhteiskunnassa liitto ruumiillisesti ruotsinkielisen mutta suomenmielisen eliitin ja sisämaan suomenkielisen kansan välisen liiton ja rakkauden. Paavo Tikkanen oli edennyt opintojen ja innon kautta Helsingin kansallisiin piireihin. Hänen taustansa suomalaisessa talonpoikaistossa oli vielä 1840-luvulla harvinainen yliopisto-opiskelijalle. Tikkanen oli yksi ensimmäisiin suomenkielisiin sanomalehtiin kuuluneen *Suomettaren* perustajista ja aktiivinen muun muassa Savo-karjalaisessa osakunnassa ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa. Helene Tengströmin isä oli filosofian professori J. J. Tengström (1787–1858) ja äiti arkkipiispa Jacob Tengströmin tytär Sofia Magdalena af Tengström (1803–1832). Äiti menehtyi varhain ja käytännössä äidin roolissa Helenen elämässä oli isän toinen vaimo Carolina Tengström (1806–1885). Helene Tengström oli sivistynyt nainen, joka oli kiinnostunut suomen kielen opiskelusta sisartensa kanssa aloittamassaan opintopiirissä. Paavo Tikkanen tuli perheen pariin Helenen isoveljen Robertin ja tämän ystävien kautta. Muutamaa vuotta myöhemmin Paavo ja Helene avioituivat. Tikkasten kaksi ensimmäistä lasta kuolivat vauvoina. Kolmas lapsi, Herman, eli vain kuusivuotiaaksi (1855–1861). Aikuisikään varttuivat marraskuussa 1856 syntynyt Johanna ja Johan Jakob (1857–1930), jota kutsuttiin myös Jaakoksi ja Akiksi. Helene Tikkanen kuoli joulukuussa 1857, muutama viikko Johan Jakobin syntymän jälkeen.¹³

1800-luvun kansallisuusaatteissa perheen rooli oli keskeinen. Perheeseen liittyneet lojaalisuuden ja kiintymyksen tunteet laajennettiin koskemaan koko kansakuntaa.

Lapset tuli kasvattaa isänmaallisuuteen ja kansalaisuuteen kodin ja perheen tunneilmapiirissä ja -suhteissa. Tämä oli naisen ja miehen olemuksellista eroa korostaneessa sukupuolijärjestelmässä äidin ja vaimon tehtävä.¹⁴

Tunteiden historiassa on painotettu sosiaalisesti rakentuneiden tunteiden merkitystä arvojen ja ideologioiden opettamisessa ja omaksumisessa.¹⁵ Tikkasten perheessä lasten kasvattaminen suomalaishallitukseen jätti isän kontolle äidin varhaisen kuoleman jälkeen.

Äidin kuoleman jälkeen lapset asuivat edelleen kotonaan Helsingin Kruununhaassa isänsä Paavo Tikkasen kanssa, mutta tukena olivat naapuritalon äidinäiti Carolina Tengström ja tädit Sofi Kellgren (1826–1906) ja Natalia Castrén (1830–1881). Nämä professorskat asuivat yhdessä ja olivat kaikki jääneet leskeksi, tädit hyvin nuorella iällä. Kesäisin lapset viettivät aikaa sukulaisten kanssa maalla ensin Porvoon Kroksnäsissa ja sitten Hämeessä Rapolassa isän oleskellessa töiden vuoksi kaupungissa, mikä oli miesten kohdalla tuohon aikaan varsin yleistä. Kesänvietossa olivat usein myös Runebergit eli Carolina Tengströmin sisaren Fredrikan (1807–1879) ja tämän puolison Johan Ludvigin (1804–1877) perhe.¹⁶ Tikkasten lasten ja isän kirjeet olivat kesäisin täynnä kaipautusta puolin ja toisin. Johanna Tikkanen toivoi usein, että isä ehtisi tulla käymään maalla. Monissa kirjeissä hän kiitteli isän lähettämistä pumpernikkeleistä tai makeisista. Johanna kyseli puutarhan kunnosta ja lintujen voinnista. Lapset lähettivät usein terveisiä Lovisalle, joka lienee ollut perheen taloudenhoitaja.¹⁷

Yleensä leskeksi ja lasten kanssa yksin jääneen miehen oletettiin avioituvan uudelleen, naisten ei niinkään. 1800-luvun aatelittomissa säätyläisperheissä peräti yli 40 prosentissa toinen vanhempi menehtyi ennen kuin nuorin lapsi oli täyttänyt 15 vuotta.¹⁸ Kuitenkin myös tädit, sedät ja isovanhemmat saattoivat olla tärkeitä kasvattajia, ja suvun tuki oli monin tavoin tärkeää.¹⁹ 34-vuotiaana leskeksi jäänyt kolmen lapsen isä Paavo Tikkanen ei avioitunut uudelleen. Naispuolisten sukulaisten tuki lasten hoidossa ja kasvatuksessa lienee vähentänyt painetta avioitua ainakaan lapsiin liittyvien käytännön syiden vuoksi.

Johanna Tikkasen maalta, ruotsinkielisten sukulaisten hoivista lähettämistä kirjeistä ilmenee, että isä-Paavon toive oli, että lapset osaisivat suomea – kirjoittaisivat ja puhuisivat sitä. Johannan äidin Helenen kirjeistä ilmenee, että ainakin perheen esikoinen Herman puhui pienenä yhtä hyvin suomea kuin ruotsia, joten oletettavasti koti oli kaksikielinen.²⁰ Johanna ja Johan Jakob olivat kuitenkin ruotsinkielisissä oppilaitoksissa, sillä Helsingissä ei ollut suomenkielisiä kouluja tuohon aikaan. Myös Paavo Tikkanen puhui ystäväpiirissään ruotsia, sellaisessakin seurassa, jossa osattiin suomea.²¹ Vaikka hänen perhetaustansa oli suomenkielinen, täytyy muistaa, että hänkin oli ruotsinkielisen koulujärjestelmän ja sivistyksen kasvatti.

Johannan ja Johan Jakobin kirjeissä oikeinkirjoitus oli heikkoo ja ruotsinkielisyyden sävyttämää väärine vokaalivalintoineen ja ilmaisutapoineen.²² Toisaalta tekstissä näkyy itämurteisuus (”pittää”, ”mänin” jne.) eli ilmeisesti ja luonnollisesti Paavo Tikkanen puhui lapsilleen omaa savon murretta. Kielitaidon hiipuminen kesän aikana huolestutti 11-vuotiasta Johannaa. Hän kirjoitti isälleen Kroksnäsistä: ”Minä olen unhotanut niin paljo somea mala että minä en tiedä kuinka se käypi kuun minä tulen

kottin.”²³ Johanna siis kertoi unohtaneensa paljon suomen kieltä vietettyään kesän maalla ruotsinkielisten isoäidin ja tätien kanssa. ”Kuin se käypi” tarkoittanee, että hän ei tiedä, kuinka suomen kieli tulee sujumaan taas kotiin palatessa. Jaakko-veli puolestaan vakuutteli isälle suomen kielen taitoaan: ”Minä tällä hyvästi kirjoitamaan suomea vaikka täällä puhutaan vaan ruotsia, sentähden että minä kirjeissä jotka minä kirjoitan vaan seisoo suomea.”²⁴ Myös Natalia Castrénin poika, Johannan ja Jaakon serkku Robert Castrén (1851–1883) opiskeli kesäisin suomea.²⁵ Johanna arvioi, että Jaakko-veli osasi ”paljo parempi sumea kun minä”.²⁶ Sukupuolittuneesta näkökulmasta tulkittuna Jaakko kirjoitti paljon suuremmalla itsevarmuudella kielitaidostaan, kun Johannan kirjeissä nousi esiin huolta ja huonommuutta.

Isä kiitteli lapsia sekä kirjeistä että suomen kielen taidosta: ”Mutta et usko, mikä ilo minulle tuli, kuin kirjeestäsi, Johanna, sain nähdä miten Sinä jokseenki puhtaasti ja hyvästi kirjoitat suomea. Kirjoita usein minulle, niin on minulle kirjeistäsi paljo huvitusta ikävissäni! Ja Sinäki, Jaakko kulta, tee samote ja kirjoita.”²⁷ Lasten ja isän ollessa toisistaan erossa suomen kielitaidon ylläpitäminen säilytti ja vahvisti keskinäistä tunnesuhdetta. Taustalla oli kuitenkin laajempi näkökulma: Paavo Tikkanen halusi, että hänen lapsensa kasvaisivat myös suomenkielisen kieliyhteisön jäseniksi.

Paavo Tikkanen korosti perhe- ja tunneyhteyttä Helene-äidin sukuun suomenkielisessä kirjeessä lapsille:

”Minä en voi kielin kertoa, kuinka kiitollinen olen Mormorin ja Mosterien hyvydestä minua mutta varink Teitä piskuisia raiskoja vastaan: sitä hyvyttää ei voi muu kuin Jumala palkita heille, vaan koetelkaaten Te hyvät lapset, kaikin tavoin harrastaa oikeain ihmisten tapoja, joten Te yksinään voitte osoittaa kiitollisuuttanne niille kunnioittaville ja armaille, jotka ovat Teille olleet paraimman äitin sijassa. Muistakaate että Teidän pitää koetella käyttää itseänne kaikessa niin että Mormorilla olisi vanhoilla päivillensä paljasta iloa Teistä ja ne hyvät Mosterit saisivat olla tyytyväisiä Teistä!”²⁸

Paavo Tikkanen kirjeestä syntyy vaikutelma, että hän kirjoitti jopa enemmän isoäitiä ja tätejä silmällä pitäen kuin varsinaisesti lapsille. Lapsille lähetetyn mutta viestin myös anopille ja kälyille sisältävän kirjeen kautta hän rakensi tunneyhteyttä heidän kaikkien välillä. Yhteyden tärkeys näkyi myös käytännön seikoissa: Tikkanen raportoi lapsille osoitetun kirjeen välityksellä anopilleen remonttiuutisia ja raha-asioita kaupungista.²⁹ Myös Carolina Tengström kaipasi kirjeissään lapsia ja näiden isää ja oli näiden kaikkien ”Mamma”.³⁰ Paavo Tikkanen ja Carolina Tengströmin väliltä on säilynyt laaja kirjeenvaihto alkaen Helene Tikkanen kuolemasta, mikä kertoo anopin ja väyn yhdessä perhepiiristä ottamasta vastuusta. Carolina Tengström täytti naisen roolia lasten hoivajana, Paavo Tikkanen hoiti miehille kuuluneita käytännön asioita vaimonsa äidin ja sisarten puolesta.

Perhe niistä, jotka ovat jäljellä

Paavo Tikkanen joutui Lapinlahden sairaalaan 1870-luvun alussa ja kuoli siellä vuonna 1873. Kansallisbiografissa kirjoitetaan, että suvun tietojen mukaan sairastumisen taustalla oli aivoihin edennyt syfilis eli kuppa.³¹ Suomenkielisen isän menettäminen työnsi Tikkasen sisarusia yhä enemmän ruotsin kielen vaikutuspiiriin niin kielellisesti kuin sosiaalisesti.

Isän sairastuttua Johanna ja J. J. Tikkanen muuttivat isoäitinsä ja tätiensä luo. Kruununhaan Mariankatu 9:ssä asuneeseen perheeseen kuuluivat isoäiti Carolina Tengström, tämän tytärpuolet Sofi Kellgren ja Natalia Castrén, jälkimmäisen poika Robert Castrén ja orvoiksi jääneet Johanna ja J. J. Tikkanen. Muuttaessaan isoäidin luo Johanna oli 13-vuotias ja Johan Jakob 12-vuotias. Ajankohta näyttää asettuvan syksyyn 1870.³² Perheen keskipiste oli rakastava ja vieraanvarainen Carolina Tengström. Myös Runebergin veljekset, myöhemmin perheineen, viettivät paljon aikaa Mariankadulla.³³ Aikanaan Carolina Tengström otti myös Johannan kihlatun ja sittemmin aviopuolison M. G. Schybergsonin ”pojakeen”.³⁴ Perhepiirin lukuisten kuolemantapausten vuoksi ”ydinperheen” suhteita tulivat korvaamaan ylisukupolviset ja ”sivuttaiset” suhteet. Äidin roolissa olivat isoäiti ja tädit, ja serkukset elivät ja kasvoivat kuin sisarusina.

Johanna Tikkanen kirjeestä lokakuulta 1875 Pariisissa opintomatalla olleelle serkulleen Robert Castrénille käy ilmi Mariankatu 9:ssä asuneen perheen emotionaalinen ja sosiaalinen läheisyys.

”Meidän ajatuksemme kotona pyörivät eniten moster Sofin ympärillä; mutta koska äitisi sanoo kirjoittaneensa sinulle siitä en puhu enempiä tästä surullisesta häiriöstä meidän rauhallisessa elämässämme. Laskisipa kuume nyt niin voimat varmasti palaavat vähitellen. Sinun kirjeesi ovat ainoa huvituksemme; sisältäisivätpä ne vain hyviä uutisia. [...] Tietenkin me kaikki ikävöimme sinua todella, todella paljon mutta kun näemme kirjeistäsi, että olet tyytyväinen ja kaikki on hyvin, lohduttaudumme toki sillä että suuri osa poissaolostasihan on jo kulunut ja toivottavasti jäljellä oleva aika kuluu rauhallisesti ja ilman enempiä häiriöitä meidän perhe-elämäämme.”³⁵

Johanna Tikkanen tekstin me-viittaukset olivat vaivatomia ja luontevia. Mariankatu 9:ään laajennetusta perhepiiristä muodostui itsestään selvä me-ryhmä, jonka perhe-elämään suoraan viitataan. Sekä kirjoittajalle että vastaanottajalle on ilmeistä, ketkä tähän me-ryhmään eli perheeseen kuuluivat.

Perheen rakenne näkyi myös kirjeenvaihdossa, jota vastikään avioitunut Johanna – nyt Schybergson – kävi isoäitinsä ja tätiensä kanssa, kun hän oli matkustanut joksin aikaa Ruotsiin puolisonsa kanssa. Isoäiti Carolina Tengström kehotti Johannaa kirjoittamaan kursailematta kaikesta haluamastaan. Kirjeet tulisivat vain isoäidin, tätien ja Aki-veljen luettavaksi, muut saisivat tietää vain sen, mitä he kertoisivat. Jos Johannalla olisi jotain täysin luottamuksellista yhdelle heistä, tämä voisi liittää tälle

mukaan erikseen nimetyn lapun ”luottamuksellista”-merkinnällä, kuten täti Runebergillä oli ollut tapana tehdä.³⁶

Yhteyksien risteämässä näkyy perhekirjeenvaihdon tyyppillinen piirre: samassa paikassa olevista perheenjäsenistä joku kertoi tietyt kuulumiset pidemmin ja muut saattoivat kirjoittaa lyhyemmin. Sofi Kellgren esimerkiksi sanoi toukokuussa 1880 kirjoittavansa lyhyemmin Johannalle Tukholmaan, koska isoäiti kirjoitti pidemmin eikä Johannan olisi hauskaa lukea kahta kertaa samoja asioita vaikkakin eri tavoin kerruttuina³⁷. Johanna vakuutti vastauskirjeessään päinvastaista rakentaen ja painottaen samalla monenkeskistä perheyhteyttä.

”Miten kilttiä olikaan, että täti kirjoitti minulle ja täti ei voi uskoa, miten monta kertaa olen lukenut läpi tädin sekä isoäidin kirjeet. Haluaisin vain pyytää, että ette puhu enää koskaan sanaakaan siitä, että minä väsyisin kuulemaan saman asian moneen kertaan, sillä siitä mikä koskee teitä tai Degerötä en voi saada kuulla tarpeeksi usein ja pahoittelut ottavat niin monta riviä, jotka muuten olisi voitu täyttää viesteillä kotoa. Kun minä kuitenkin luen ne rakkaat kirjeet moneen kertaan on aivan sama vaikka sama asia toistettaisiin useassa kirjeessä.”³⁸

Johannan kirjeestä välittyä, miten tärkeitä uutiset kotoa hänelle olivat. Hän rakensi ja tiivistä perheyhteyttä ja me-kokemusta isoäitinsä ja tätiensä kanssa uudessa elämäntilanteessa, nuorena vaimona.³⁹ Kirjeiden lukeminen useaan kertaan ja siitä kertominen omissa kirjeissä oli tyyppillistä ajan kirjekulttuurissa, jossa ylläpidettiin ja rakennettiin läheisiä tunnesuhteita. Useaan kertaan lukeminen oli tietynlaista ”rituaalisuutta”, jota kirjeisiin tunneobjekteina liittyi.⁴⁰

Nuoruus kielikiistan puristuksessa

Vaikka äkkiseltään näyttäisi, että Johanna Tikkasen lojaliteetit ja samaistumiset olisivat varttumisen ja vanhempien menettämisen jälkeen muuttuneet radikaalisti, lähemmin tarkasteltuna näin ei ollut. Sekä Paavo Tikkasen ja hänen aatetovereidensa että Tengströmin sukupiirin suhde suomen- ja ruotsinkielisyyteen oli salliva ja etäällä 1800-luvun loppupuolen kiivaasta, yksikielisyttä propagoineesta kielitaistelusta. Paavo Tikkasen edustaman, 1800-luvun puolivälin maltillisen suomenmielisen fraktion ”vanhojen rehellisten” ja tengströmiläisten kansallinen eetos oli jokseenkin liberaali ja tendenssi kohti länttä ja Ruotsia, länsimaista sivistystä korostaen. Yrjö Koskisen (1830–1903) jungfennomaanit olivat radikaalimpia ja pyrkivät yksikielisyyteen ja hegemoniaan ”kansan tahtoon” vedoten. Heidän suhtautumisensa Venäjään oli myötämielisempi, mikä auttoi myös valta-yrkimyksissä. Suomalaiskansalliset ”vanhat rehelliset” olivat lopulta melko lähellä kaksikielisyttä painottanutta liberaalista puoluetta, jonka johtohahmoihin Johanna Tikkasen serkku Robert Castrén puolestaan kuului 1870–1880-lukujen taitteessa. Perustuslaillisuus oli mo-

lemmille fraktioille keskeistä.⁴¹ Sukulaisuussuhteiden luomat yhteydet eivät nouse esiin, jos fraktioita tarkastellaan vain institutionaalisina ja irrallisina entiteetteinä. Kuitenkin ”vanhojen rehellisten” johtohahmo Paavo Tikkanen oli liberaalien yhdeksi keskushahmoksi nousseen Robert Castrénin setä.

Johanna Tikkasen kirjeissä serkku Robert Castrénille vuodelta 1875 on säilynyt kielikiistan välisen tilan kapeutta konkretisoiva kuvaus eräistä häistä, joissa hän oli ollut vieraana. Johanna Tikkasen mukaan vieraat eivät lainkaan kuuluneet Robert Castrénin tuttavapiiriin. Hänen yleinen arvionsa oli, että häävieraat eivät keskimäärin ”eläneet mukana ajan kysymyksissä”.⁴² Hääkuvaudesta nousevat esiin kielikiistan jännitteet ja suomenmielisten tiukat asenteet:

”Puhuakseni vielä kerran noista häistä, ne olivat hyvin kansalliset; suomalaiset kutsukortit, suomalainen vihkiminen ja suomalainen puhe. Suureksi yllätykseksi minua kutsuttiin vain kerran svekomaaniksi mutta tämä nimitys annettiin minulle täysin tosissaan koska olin sitä mieltä, että oli tarpeetonta tarjota suomalainen käänös ruotsalaisesta puheesta, koska joukossa kaikki osasivat ruotsia.”⁴³

Johanna Tikkaasta oli siis käytännössä *haukuttu* juhlassa ”svekomaaniksi”, koska hän ei täydellisesti ja ehdottomalla tavalla yhtynyt suomenmielisten kieliperformanssiin. Vaikka kyseessä oli yksityisluontoinen ja iloinen juhlatilaisuus, poliittiset kannat ja jännitteet olivat läsnä. Sanamuodot ilmaisevat myös sen, että svekomaaniksi kutsuminen ei ollut ensimmäinen kerta tai edes poikkeuksellista. Johanna Tikkanen ironisoi, että häntä kutsuttiin tällä nimityksellä ”vain kerran” – ikään kuin odotus olisi ollut enemmänkin.⁴⁴ Suomen kieli oli kuitenkin edelleen tärkeä serkupiirille. Raportoidessaan pikkuveljensä Akin koulutodistuksesta Robert-serkulle Johanna Tikkanen totesi, että kaikkein ilahduttavinta oli, että Aki oli saanut 10/10 suomen kielestä⁴⁵. Johanna Tikkasen suomen kielen taito säilyi käyttökelpoisena aikuisiälläkin päätellen ainakin siitä, että isänpuoleiset sukulaiset kirjoittivat hänelle kirjeitä suomeksi. Yhteys säilyi myös vierailujen muodossa.⁴⁶

Johanna Tikkasen tuleva puoliso M. G. Schybergson, kutsumanimeltään Gottfrid, tuli perheen pariin Robert Castrénin kautta, ensimmäisen kerran vuonna 1873. Edeltävässäkin sukupolvessa Tengströmin sisarusten aviomiehet olivat löytäneet veljen ja lankojen toveripiiristä. Aatteellinen samanmielisyys oli tuolloin vaikuttanut puolisovalintoihin, ja näin näyttää olleen myös Johanna Tikkasen ja M. G. Schybergsonin kohdalla.⁴⁷ Johanna Tikkanen ja M. G. Schybergson avioituivat elokuussa 1879 Degerön tilalla⁴⁸. M. G. Schybergson teki uran historioitsijana ja häntä on pidetty ruotsinkielisenä ja -mielisenä vastinparina suomenmielisen puolen ”viralliselle” historioitsijalle Yrjö Koskiselle⁴⁹.

Johanna Tikkanen kommentoi kirjeissään poliittisia ja ajankohtaisia asioita. Hän lienee ollut monista asioista

perillä keskimääräistä paremmin kuin monet naiset, sillä hän oli työskennellyt valtiopäivien stenografina eli pikakirjoittajana ennen avioitumistaan.⁵⁰ Mentytään naimisiin hän auttoi tutkijamiestään tämän kirjoitus- ja arkistotyössä⁵¹. Sukupuolensa vuoksi Johanna Tikkasella ei kuitenkaan ollut mahdollisuutta osallistua poliittisen toiminnan ytimeen puolueen perustajana tai valtiopäiväedustajana, kuten serkullaan Robert Castrénilla⁵². ”Sinun pitäisi kuulla Robertin selontekoja ja nähdä se innostus, millä me nuoret kannatamme hänen ideoitaan”, Johanna Tikkanen kuvasi sulhaselleen serkun suosiota ikäistensä parissa. M. G. Schybergson oli kirjeen kirjoittamisen aikaan opintomatalla Euroopassa. Johanna raportoi, että sen sijaan Gösta-eno ja Mormor olivat keskenään tulleet siihen lopputulokseen, että tämänhetkinen poliittinen tilanne oli paras, mitä voitiin toivoa. ”Me kaikki” eli ilmeisesti Johanna ja muut nuoret olivat vastustaneet näkemystä päättäväisesti ja uskoivat, että jos eivät he itse, niin ainakin jokin tuleva sukupolvi tulisi näkemään parempaa.⁵³ Johanna Tikkanen rakensi me-rajaa myös oman, nuoren sukupolvensa ja vanhemman sukupolven välille.

Poliittisissa kiistoissa eri fraktioilla oli omat käsitykset siitä, mikä oli isänmaallista. Keväällä 1878 Robert Castrén pyysi M. G. Schybergsonia mukaan *Finskt biografiskt lexicon* -hankkeeseen. Robertin näkökulmasta kyse oli paitsi yleisesti tarpeellisesta asiasta, myös fennomaanien edelle ehtimisestä tässä ”hyvin suositussa tavassa kirjoittaa patrioottista historiaa”.⁵⁴ Näyttää myös siltä, että Robert Castrén ei pitänyt fennomanian innokasta ajamista ulkomailla todellisten isänmaallisten etujen mukaisena⁵⁵. Johanna Tikkanen kirjoitti sulhaselleen samana päivänä kuin Robert: ”Jos tunnen sinut oikein hänen [Robertin] ei olisi tarvinnut uhrata niin monia sanoja pyytääkseen sinua olemaan mukana isänmaallisessa hankkeessa, sillä sinähän tiedät, miten kaikki voimat täytyy koota, jotta fennomanian suunnatonta painetta voidaan vastustaa [...]”. Johannan näkemyksen mukaan näin täytyi ”isänmaan hyvinvoinnin” nimissä tehdä.⁵⁶ Johannan sanamuodoissa näkyvät ristiriidat isänmaallisuuden eri tulkintojen välillä. Fennomaanien käsitys isänmaallisuudesta oli Johanna Tikkasen ja hänen viiteryhmänsä katsantokannassa jopa uhka koko kansakunnalle.

Sukutradition suurmiehet ja yhteiskunnallinen kenttä

”Fennomania”-sana esiintyi varhaisvaiheissaan lehdistössä jokseenkin kriittisessä ja alentuvassa sävyssä⁵⁷. Vuonna 1876 Johannan täti Natalia Castrén ja tämän poika Robert Castrén päätyivät koskislaiten kanssa sanomalehtikiistaan siitä, oliko edesmennyt aviomies ja isä, kielentutkija, professori M. A. Castrén (1813–1852) ollut fennomaani vai ei. Yrjö Koskisen yksiniittiset jungfennomaanit pyrkivät valjastamaan nuoren kansakunnan suurmieheksi nostetun M. A. Castrénin oman poliittisen agendansa välineeksi. Tämä suututti ja loukkasi perhettä kovasti. Natalia ja Robert Castrénille oli erittäin tärkeää tuoda julkisuudessa esiin, että M. A. Castrén *ei* ollut fen-

nomaani. Tässä heitä auttoi Natalia Castrénille jo nuoruudesta tuttu professori August Ahlqvist (1826–1889), joka välitti lesken kannan sanomalehteen. Ahlqvist oli ollut Natalia Castrénin ja tämän sisarusten ja ystävien suomen kielen opintopiirin opettaja 1840-luvulla. Hän oli perhepiirin lankomiesten ystävä ja opiskelutoveri ja Paavo Tikkasen aisapari ”vanhojen rehellisten” fraktiossa, jonka Yrjö Koskinen jungfennoinen syrjäytti.⁵⁸ Johanna Tikkanen kirjoitti Robert Castrénille Pariisiin Moster Natalian mielialan olleen pitkään alakuloinen Koskisen kanssa käydyn polemiikin jälkeen, mikä vaikutti koko perheeseen. Kuitenkin kaikki, joiden mielipiteellä oli merkitystä, olivat olleet protestiin hyvin tyytyväisiä.⁵⁹

2000-luvun näkökulmasta voi kuulostaa erikoiselta, että M. A. Castrénin sukulaiset olivat näin sydämestyneitä siitä, että tätä kutsuttiin 1870-luvulla fennomaaniksi; onhan Castrén nykyään lähinnä tunnettu suomalaiskansallisen liikkeen hahmona – sellaiseksi hänet siis on rakennettu. On totta, että M. A. Castrén ajoi suomalaisuuden ja suomen kielen asiaa omana aktiiviaikanaan 1830-luvulta 1850-luvun alkuun. Tuolloin suomalaiskansallinen aate oli kuitenkin kovin erilainen ja tapahtui eri kontekstissa kuin 1870-luvulla. 1870-luvulla ”fennomaani” tarkoitti nimenomaan Koskisen jungfennojen ulossulkevaa, yksikielistä ja Venäjää kohtaan ymmärtäväistä nationalismia. Tällaista ei M. A. Castrén eikä hänen perhepiirinsä ollut koskaan kannattanut. Natalia ja Robert Castrénin asenne ei missään nimessä tarkoittanut, että he itse olisivat pitäneet itseään epäisänmaallisina, vaan heidän kirjeensä ilmaisevat syvää kiintymystä ja sitoutumista isänmaan asiaan⁶⁰. Heillä vain oli eri käsitys kuin koskislaisilla jungfennoilta siitä, mitä se piti sisällään.

Toinen sukupiirin suurmies oli J. L. Runeberg. Yliopisto järjesti tämän kuoleman vuosipäivänä 6. toukokuuta 1878 juhlallisuuksia, joita Johanna Tikkanen kuvasi tuoreeltaan kirjeessään sulhaselleen M. G. Schybergsonille. Koristelu ja musiikki saivat kiitosta, mutta professori Zachris Topeliuksen (1818–1898) pitämä juhlapuhe herätti kritiikkiä ja kuohuntaa suvussa. Sukua kokoontui jälkikäteen teelle Carolina Tengströmin emännöimään kotiin – ”meidän luoksemme” (*”hos oss”*), kuten Johanna Tikkanen asian ilmaisi. Mielet olivat kuohuksissa ja Topeliuksen puhe, ”sekamelska”, sai osakseen purevat arviot. Johanna Tikkanen summasi suvun arviot sulhaselleen.⁶¹

Topeliuksella oli ”täysin uusi” tulkinta ”Vårt landin” loppusanoista ”Och högre klinga skall en gång Vår fosterländska sång”. Topelius esitti, että Runeberg oli tällä tarkoittanut, että kerran ilmaantuisi vielä suurempi runoilija, joka vielä todemmin ja kauniimmin pystyi ilmaisemaan kansan tunteita ja että tämä runoilija laulaisi suomeksi. Topelius oli puhunut myös jotakin ”kaikkien meidän kielestä”, mitä Johannan mukaan kukaan ei pystynyt ymmärtämään. Topelius vertasi fennomanian pyrkimysten etene- mistä sateeseen, joka aluksi putoili raskaina pisaroina, mutta kehittyi sitten vuolaaksi puroksi ja kuohuvaksi koskeksi. Topeliuksen vertauksessa Runeberg pysytteli sateessa, eikä pitänyt purosta eikä koskesta. Naurettavinta Johanna Tikkasen mukaan oli kuitenkin Topeliuksen

kuvaus Porvoossa vietetyistä unohtumattomista, keskusteluntäyteisistä öistä J. L. Runebergin luona. Tätä oli perhepiirille kommentoinut Runebergin poika Hannes Runeberg (1843–1918): ”Hiukan liioitellen Hannes sanoo, että tämä on sama kuin sanoisi, että Runeberg ’ryyppäsi itsensä kuoliaaksi’”. Topeliuksen puhe oli päättynyt kiitoksiin kolmesta ajatuksesta, jotka Runeberg herätti kansassa: kauneus, yhtenäisyys ja vapaus.⁶² Samoin kuin M. A. Castrénin kohdalla, suomenmieliset halusivat kehystää aiemmat 1800-luvun merkkimiehet oman senhetkisen agendansa mukaisiksi. Tämä taas ei sopinut suvun vuosikymmenten muistia kantaneisiin tulkintoihin.

Schybergsonin pariskunnan yhteiskunnallinen aktiivisuus kanavoitui ruotsinkieliselle puolelle. Johanna Schybergson oli pitkäaikainen aktiivi Husmoderförbundetissa, joka oli perustettu vuonna 1902 vastavoimaksi palvelijattarien ammattiyhdistystoiminnalle. Johanna Schybergson oli pitkään aktiivinen järjestössä ja toimi muun muassa sen puheenjohtajana. Hänen aloitteestaan järjestö laajensi toimintakenttäänsä yleisemmin naisen ja perheenemännän asemaan kodissa ja yhteiskunnassa. Esitelmöidessään aiheesta Johanna Schybergson nosti esiin isotätinsä Fredrika Runebergin tilanteen 1800-luvun puolivälissä kirjallisen lahjakkuuden ja perheenemännän velvollisuuksien puristuksessa. Suvun traditio ja arvovalta olivat tässäkin aihepiirissä läsnä.⁶³ Johanna Schybergsonin toiminta keksijänä linkittyi suoraan Husmoderförbundetin tavoitteisiin, kotitaloustöiden tehostamiseen ja helpottamiseen. Hän patentoi vuosina 1907–1908 ruuan lämmitys- ja keittolaitteet ja astianpesukoneen.⁶⁴ Johanna Schybergson oli myös mukana perustamassa Svenska Folkpartietin naisjärjestöä vuonna 1907, ja kuului Helsingin yksityisen ruotsalaisen tyttökoulun hallitukseen.⁶⁵

M. G. Schybergsonin puolestaan oli mukana perustamassa J. L. Runebergin kunniaksi vuonna 1885 perustettua Svenska Litteratursällskapet i Finlandia ja toimi sen pitkäaikaisena puheenjohtajana. Perustuslaillista perhetraditiota kuvastaa se, että M. G. Schybergson oli keskeinen toimija vuoden 1899 Suuren adressin kokoamisessa. Hän oli myös perustamassa Åbo Akademiä 1918. Lisäksi M. G. Schybergson toimitti liberaalisesti ja ruotsinkielisesti suuntautunutta *Finskt Tidskriftiä*. Johanna Schybergson avusti ainakin lehden taloudenpidossa.⁶⁶

Suvun traditio ja läheiset suhteet Runeberg-sukuun kietoutuivat Schybergsonien yhteiskunnalliseen toimintaan. Kielikiistoissa ne kallistivat kohti ruotsinkielisen ja suomenruotsalaisen puolen tavoitteita ja instituutioita. Svenska litteratursällskapet i Finland oli vastinpari Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle, suurlahjoittajien avulla perustettu Åbo Akademi taas kansalaiskeräyksen voimin perustetulle Turun yliopistolle.

Lopuksi: isänmaallisuuden tulkinnat

Tunnesuhteet vaikuttivat siihen, mihin me-ryhmiin Johanna Schybergson samaistui ja halusi kuulua. Tämä myös motivoi ja suuntasi yhteiskunnallista ja poliittista toimintaa. Aatteellinen me ja muut -asetelma näyttää

vastavuoroisesti lujittaneen perhe- ja sukupiirin sisäistä lojaliteettia ja tunnevoimaa.

Johanna Tikkasen nuoruudesta on tunnistettavissa kolme me-ryhmää. Lapsuudenperhe ja isän kautta tullut suomenkielisyys säilyi niin kauan, kun isä oli elossa. Ruotsinkielisten isoäidin ja tätien kanssa Mariankadun perheyhteisössä Johannan ja tämän veljen suomenkielisyys, tai kaksikielisyys, näyttää hiipuneen, mitä edisti ympäröivässä yhteiskunnassa tapahtunut kielikiistan kärjistyminen. Laajempi sukupiiri asemoitui koskislaisista jungfennomaniaa vastaan puolustaan tulkintaansa suvun suurmiehistä. Me-ryhmien rakentaminen oli tietoista. Paavo Tikkasen avoin toive oli lasten suomen kielen taidon ylläpitäminen ja vahvistaminen. Isoäiti Carolina Tengströmin ympärille kerääntyi Mariankadun perheyhteisö, jossa suvun elossa olleet aikuiset ottivat tehtäväkseen suvun orpolasten kasvatamisen kiinteissä tunnesuhteissa. Sukupiirin ja jungfennomaanien kesken näkyi selkeä poliittinen vastakkainasettelu, jossa tietoisella toiminnalla rakennettiin ja puolustettiin oman fraktion asemaa. Sukupiirin sisällä kulki myös sukupolvien välinen raja: Robert Castrén johtohahmonaan nuoria innosti liberaalisuus, vanhempi polvi sen sijaan ei jaksanut uskoa suurin poliittisiin muutoksiin.

Tengströmiläis-tikkaslainen kaksikielisuuden eetos ruumiillistui Helena ja Paavo Tikkasen kasvatustavoitteissa: he halusivat lastensa kasvavan sekä suomen- että ruotsinkielisiksi. Osin sattuman eli vanhempien varhaisten kuolemien kautta lasten kohtalo eteni kuitenkin analogisesti koko Suomen suuriruhtinaskunnan kielipoliittisen tilanteen kanssa. Johanna ja Jaakko omaksuivat vanhemman ruotsinkielisuuden sekä käytännössä että perhesuhteissaan samaan aikaan, kun kielikiista kärjistyi suomen- ja ruotsinkielisen leirin välillä. Kielipuolueiden näkökulmasta ei ollut sallittua olla kansallinen eri tavalla tai omalla tavallaan.

Tengströmiläinen sukupiiri pysyi oikeastaan paikallaan kaksikielisen ja melko liberaalisen suomalaisuuden kannattajana, mutta maailma ympärillä muuttui. Tämä asemoi heitä eri tavalla suhteessa yhteiskunnan jakolinjoihin. Castrénien, Tikkasten ja koko Tengströmin perhepiirin suomalaiskansallisuus oli samankaltaista kuin ”vanhojen rehellisten” – tai liberaalien, jotka tulevat kannoissaan yllättävän lähelle ”vanhoja rehellisiä”. Se oli kaksikielistä, verraten liberaalia ja länsisuuntautunutta. Kielikiistan leirien välissä ei kuitenkaan ollut tilaa ja perhepiirin kannattama liberaalinen katsantokanta hiipui niiden puristuksessa.

1800-luvun loppua kohti Johanna Schybergson ja perhepiiri liikkui kohti ruotsinkielistä ja -mielistä puolta, kuten monet liberaalisen puolueen kannattajat. Sukupiirille oli tärkeää kamppailla sen omien suurmiesten – M. A. Castrénin ja J. L. Runebergin – ja näiden perinnön puolesta fennomaaneja vastaan. Johanna Tikkasen/Schybergsonin perhepiirille fennomania todellakin oli negatiivinen nimitys. He olivat isänmaallisia, mutta heidän tulkintansa isänmaallisuudesta poikkesi fennomaanien tulkinnasta. Kumpikaan ryhmä ei toisen mielestä edustanut oikeaa isänmaallisuutta.

Viitteet

- 1 Suomalaiskansallisen liikkeen kehityslinjoista, ks. Liikanen 1995. Nationalistisen liikkeiden erilaisista vaiheista Euroopassa, ks. Hroch 2015.
- 2 Cohen 1996; Eiranan 2024.
- 3 Pyrin sekä viitteissä että tekstissä viittaamaan häneen sillä sukunimellä, joka hänellä oli ko. ajankohtana käytössä. Hän avioitui vuonna 1879.
- 4 Caine 2010; Eiranan 2019.
- 5 Aronsson & al. 2009.
- 6 Ks. Bekhta 2017.
- 7 Vrt. Eiranan 2023.
- 8 Häggman 1994, 42; Eiranan 2019, 90.
- 9 Ks. Eiranan 2019, 35–40.
- 10 Ahmed 2018, 17–19, 25–28; Reddy 2001, 103–105; Eiranan 2019, 46–47.
- 11 Lyons 2010; Eiranan 2016.
- 12 Ks. esim. Vainio-Korhonen 2017, 37–43.
- 13 Ks. Eiranan 2019, 52–53, 62, 68–69, 80–84, 105–108, 299–300. Trooppi ja todellisuus oli tyypillisesti suomenmiehen sivistyneistömiä ja maaseudun nuorempi ja viaton, kansaa ilmentänyt nainen, mutta Tikkanen tapauksessa roolitus kääntyi osin toisinpäin. Ylioppilain ja talonpoikaistyön liitosta, ks. Rojola 2009, 17–19.
- 14 Ks. esim. Eiranan 2022, erit. 410–411.
- 15 Hakkarainen 2024, 234.
- 16 Eiranan 2019, 355–356.
- 17 J. J. Tikkanen Paavo Tikkaselle 5.7.1869, Paavo Tikkanen arkisto (PTA), SKS; Paavo Tikkanen Johanna ja Aki Tikkaselle 16.6.1870, Schybergsonin ka släktarkivet (SSA), SLS; Johanna Tikkanen Paavo Tikkaselle 12.7.1866, 25.7.1867, 18.8.1867, 25.6.1870, 15.8.1870, PTA, SKS.
- 18 Häggman 1994, 41, 84–85, 140, 246.
- 19 Davidoff 2013, 165–194.
- 20 Eiranan 2019, 299–302. Ks. myös Schybergson 1956, 94.
- 21 Schybergson 1956, 94; Waris 1939, 167.
- 22 Eiranan 2019, 84, 110, 301. 1860-luvulla suomen kielen oikeinkirjoitus tai sanasto ei toki vielä ollut vakiintunut siinä mielessä kuin nykyään ymmärretään, mutta oikeakielisyyttä voidaan verrata esim. ajan suomenkielisiin sanomalehtiin, joita voidaan pitää oman aikansa kirjoitusstandardina tai ainakin sen rakentajana.
- 23 Johanna Tikkanen Paavo Tikkaselle 19.8.[1868], PTA, SKS.
- 24 J. J. Tikkanen Paavo Tikkaselle 18.–19.7.1868, PTA, SKS.
- 25 J. J. Tikkanen Paavo Tikkaselle 3.7.1870, PTA, SKS.
- 26 Johanna Tikkanen Paavo Tikkaselle 12.7.1869, PTA, SKS.
- 27 Paavo Tikkanen Johanna ja Aki Tikkaselle 16.6.1870, SSA, SLS.
- 28 Sama.
- 29 Sama.
- 30 Eiranan 2019, 355.
- 31 Vesikansa 2007.
- 32 Minnesanteckning av Johanna Schybergson (f. Tengström), Diverse, Handlingar av övrig natur, SSA, SLS; Schybergson 1956, 94. Johanna tyttönimi oli tosiasiaa Tikkanen, mutta jostakin syystä arkistossa hänet on nimetty Tengströmiksi. Vielä elokuussa 1870 Paavo Tikkanen kirjoitti lapsille maalle kaipaavansa näiden paluuta takaisin kotiin, ks. Paavo Tikkanen Johanna ja Aki Tikkaselle 12.8.1870, SSA, SLS. Johanna Tikkanen oli syntynyt marraskuussa 1856 ja J. J. Tikkanen joulukuussa 1857.
- 33 Minnesanteckningar av Johanna Schybergson (f. Tengström), Diverse, Handlingar av övrig natur, SSA, SLS. Ks. myös Eiranan 2021, 228–229.
- 34 Carolina Tengstrom M. G. Schybergsonille 10.5.1878, SSA, SLS.
- 35 Johanna Tikkanen Robert Castrénille 10.10.1875, SSA, SLS. Ruotsinkielisessä tekstissä ”vär”-ilmaisut tulevat selvästi esille. Suomeksi käännettynä on hieman makukysymys, käytetäänkö me-sanoja vai riittääkö monikon ensimmäisen persoonan taivutuspäätte. Tässä käännöksestä olen hieman runsaammin sisällyttänyt me-sanat mukaan käännökseen, jotta teksti toisi ruotsinkielisen tapaan esille Johanna Tikkanen käyttämät me-muodot. Ruotsinkielinen alkuperäinen teksti: ”Våra tankar i hemmet röra sig naturligtvis mest omkring moster Sofi; men då din mamma säger sig ha skrifvit derom vill jag ej vidare tala om denna sorgliga störing i vårt fredliga lif. Mätte nu febern minska så återkomma väl krafterna småningom. Dina bref utgåra vår enda förströelse; mätte de blott alltid innehålla goda underrättelser. [...] Naturligtvis hafva vi alla mycket, mycket tomt efter dig men då vi af dina bref se att du är nöjd och har det bra trösta vi oss dock med att en stor del af din bortovaro ju redan är förliden och hoppas att den öfriga tiden må förflyta lungt och utan några vidare störningar i vårt familjelif.” Robert Castrénin elämäkerta, ks. Landgrén 2002.
- 36 Carolina Tengström Johanna Schybergsonille 7.6.1880, SSA, SLS.
- 37 Sofi Kellgren Johanna Schybergsonille 25.5.1880, SSA, SLS. Ks. myös Carolina Tengström Johanna Schybergsonille 20.6.1880, SSA, SLS.
- 38 Johanna Schybergson Sofi Kellgrenille 2.6.1880, SSA, SLS. ”Huru snällt var det ej att moster skref till mig och moster kan ej tro huru många ggr jag genomläst mosters liksom också mormors bref. Jag vill blott be att ni icke skulle tala ett ord någonsin mer om att jag skulle blifva trött vid att höra samma sak många ggr ty hvad som rör er eller Degerö kan jag ej få höra tillräckligt ofta och det ursäkterna uppta så många rader som eljest kunnat fyllas med meddelanden från hemmet. Då jag ändå läser de kära brefven många ggr kan det vara detsamma om än samma sak skulle upprepas i flere bref.”
- 39 Ks. myös Johanna Schybergson Carolina Tengströmille 8.7.1880, SSA, SLS.
- 40 Kirjekulttuurista, rituaalisuudesta ja kirjeistä tunneobjekteina, ks. Lyons 2010, 178–179; Eiranan 2016.
- 41 Landgrén 1999; Vesikansa 2007; Sul-kunen 2004, 135–141; Engman 2016, 115–116. Laajemmin suomalaisuusliikkeestä ja sen eri ryhmittymistä, ks. Liikanen 1995.
- 42 Johanna Tikkanen Robert Castrénille 10.10.1875, SSA, SLS, ”för öfrigt ej tycktes lefva med i dagens frågor”.
- 43 Johanna Tikkanen Robert Castrénille 10.10.1875, SSA, SLS. ”För att annu engång tala om bröllopet, så var det mycket nationelt; finska bjudningskort, finsk vigsel och finska tal. Till min stora förvåning fick jag ej mer än en enda gång heta svekoman men denna benämning gaf mig på fullt alfar emedan jag tyckte det vara onödigt att erbjuda en finsk öfversättning af ett svenskt tal, emedan alla i församlingen kunde svenska.”
- 44 1800-luvun yhteiskunnan ja poliittisen ilmapiirin muutosten tuottamia jännitteitä elettiin todeksi monissa perheissä ja suvuissa. Aatelinen Ehrnroothin sukupiiri mielsi itsensä osaksi suomalaista eliit-tiä ja työskentelevänsä isänmaan eteen, mutta upseeri-identiteetti asemoitui kansan yläpuolelle ja lojaliteetti kohdistui ensisijaisesti hallitsijaan eikä kansaan. Ks. Kotioja 2018, 116, 120–121, 252–253. Vaseniusten porvarillisessa sukupiirissä siirryttiin 1800-luvun sukupolvien edetessä hierarkkisesta, yksilön oikeudet sivuuttavasta isäntävallasta käsitykseen sekä naisista että miehistä yksilöinä perheessä. Yleisurooppalaisessa katsannossa kyse oli kansallisen yhtenäisyyden ja liberaalin yksilönvapau-den yhteensovittamisesta. Ks. Häggman 1994, 119–130, 221–222.
- 45 Johanna Tikkanen Robert Castrénille 15.5.1876, SSA, SLS.
- 46 Heikki Tikkanen Johanna Schybergsonille 12.2.1891, SSA, SLS; Reetta Tikkanen Johanna Schybergsonille 12.2.1894, SSA, SLS.
- 47 Schybergson 1956, 95; Eiranan 2019, 61–64. Kutsumanimi ilmenee pariskunnan ja perhepiirin kirjeenvaihdosta.
- 48 *Helsingfors Dagblad* 24.9.1879.
- 49 Miettunen 2016, 361; Tommila 2001.
- 50 Schybergson 1956, 107. Erääs
- 51 Johanna Schybergson Carolina Tengströmille 8.6.1880, 8.7.1880, SSA, SLS.
- 52 Landgrén 2002.
- 53 Johanna Tikkanen M. G. Schybergsonille 6.4.1878, SSA, SLS. ”Du skulle höra Roberts utläggningar och se den entusiasm hvarmed vi unga omfatta hans idéer.”, ”vi alla”.
- 54 Robert Castrén M. G. Schybergsonille 6.5.1878, SSA, SLS.
- 55 Robert Castrén Johanna Tikkaselle

- 27.3.1876, Robert Castrén's arkiv, SLS.
- 56 Johanna Tikkanen M. G. Schybergsonille, 6.5.1878 SSA, SLS. ”Med förf. Tillätelse har jag läst Roberts bref. Om jag känner dig rätt skulle han ej behöft offra så många ord för att be dig vara med om ett fosterländskt företag ty du vet ju huru alla krafter böra samlas för att kunna motstå det ofantliga tryck som fennomanin för det närvarande utöfvar och du min egen älskade vän skyr ju ej att offra tid och krafter för det gäller fosterlandets välfärd.”
- 57 *Tidningar ifrån Helsingfors* 12.1.1829; *Helsingfors Tidningar* 2.12.1843; *Helsingfors Morgonblad* 4.1.1844. Kolme ensimmäistä sanomalehtihakutulosta Kansalliskirjaston digitaalisista aineistoista hakusanalla ”fennomanan*”.
- 58 Landgrén 2002; *Morgonbladet* 15.2.1876. Ks. myös Eiranen 2019.
- 59 Johanna Tikkanen Robert Castrénille 7.3.1876, SSA, SLS.
- 60 Ks. esim. Robert Castrén Lotti Castrénille 30.7.1877, Gunnar Castrén's släktarkiv, SLS; Eiranen 2019.
- 61 Johanna Tikkanen M. G. Schybergsonille 6.5.1878, SSA, SLS.
- 62 Sama.
- 63 *Hufvudstadsbladet* 12.1.1902, 14.1.1902; Husmoderförbundet, protokoll årsmöte 26.3.1904, protokoll 25.4.1904, protokoll årsmöte 17.2.1910, Husmoderförbundets arkiv, Svenska Centralarkiv. Ks. myös Sulkunen 1989, 17–18.
- 64 *Registertidning för varumärken* 1908, no 337, 14–15; *Registertidning för varumärken* 1909, no 383, 19–20.
- 65 *Nya Pressen* 17.5.1907, *Registertidning för varumärken* 1906, no 308, 10.
- 66 Schybergson 1956, 156–159, 223–224; Tommila 2001.

Kirjallisuus

Arkistolähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (SKS)

Paavo Tikkanen arkisto (PTA)

Svenska Centralarkiv

Husmoderförbundets arkiv

Svenska Litteratursällskapet i Finland (SLS)

Gunnar Castrén's släktarkiv, SLSA 1185

Robert Castrén's arkiv, SLSA 736

Schybergson'ska släktarkivet, SLSA 954 (SSA)

Painetut lähteet

Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot

(<https://digi.kansalliskirjasto.fi/>)

Helsingfors Dagblad

Helsingfors Morgonblad

Helsingfors Tidningar

Hufvudstadsbladet

Morgonbladet

Nya Pressen

Registertidning för varumärken 1908–1909

Tidningar ifrån Helsingfors

Tutkimuskirjallisuus

Ahmed, Sara, *Tunteiden kulttuuripolitiikka.*

Suom. Elina Haltunen-Riikonen. niin & näin, Tampere 2018.

Bekhta, Natalya, *We-Narratives: The Distinctiveness of Collective Narration.* *Narrative* Vol. 25, No. 2, 2017, 164–181.

Caine, Barbara, *Biography and History.* Pgrave Macmillan, Houndmills, UK 2010.

Cohen, Anthony P., *Personal Nationalism: A Scottish View of Some Rites, Rights, and Wrongs.* *American Ethnologist* Vol. 23, No. 4, 1996, 802–815.

Davidoff, Leonore, *Thicker than Water. Siblings and Their Relations 1780–1920.* Oxford University Press, Oxford 2013.

Eiranen, Reetta, Kirjeet ajan ja paikan tunteikkaina ylittäjinä. *niin & näin* 2/2016, 43–46. (<https://netn.fi/artikkelit/kirjeet-ajan-ja-paikan-tunteikkaina-ylittajina/>)

Eiranen, Reetta, *Läbisuhteet ja nationalismi. Aate, tunteet ja sukupuoli Tengströmin perheessä 1800-luvun puolivälissä.* Tampereen yliopiston väitöskirjat 79, Tampere 2019.

Eiranen, Reetta, *Saumattomat tunnesiteet 1800-luvun sivistyneistöperheessä.* Teoksessa *Perheen jäljillä. Perhesuhteiden moninaisuus Pohjolassa 1400–2020.* Toim. Johanna Ilmakunnas & Anu Lahtinen. Vastapaino, Tampere 2021, 211–239.

Eiranen, Reetta, *Emotions and nationalism.* Teoksessa *The Routledge History of Emotions in the Modern World.* Toim. Katie Barclay & Peter Stearns. Routledge, New York 2022, 407–422.

Eiranen, Reetta, *The Narrative Construction of Experience.* *Digital Handbook of the History of Experience.* Research Council of Finland's Centre of Excellence in the History of Experiences 2023. (<https://doi.org/10.58077/HXRR-T119>)

Eiranen, Reetta, *Gendered Personal Nationalism: National Cause as a Resource of Self-Construction in Finnish Nineteenth-century Letters.* *Nations and Nationalism* Vol. 30, 2024. (<https://doi.org/10.1111/nana.13028>)

Engman, Max, *Språkfrågan. Finlandsvenskhetens uppkomst 1812–1922.* Finland's svenska historia 3. SLS, Helsingfors 2016.

Hakkarainen, Heidi, *Moraalista kasvatusta Suomen sodan jälkeen. Eläintarinat ja filantropismin vaikutus Viipurin suomenkielissä lastenkirjoissa.* *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2024, 233–246.

Hägglman, Kai, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa.* SHS, Helsinki 1994.

Hroch, Miroslav, *European Nations. Explaining Their Formation.* Käänt. Karolina Graham. Verso, London 2015.

Kotioja, Eeva, *Uskallus puhua. Sukupiiri ja sosiaalinen pääoma Adelaide Ehrnroothin yhteiskunnallisen toiminnan mahdollis-*

tajina. Väitöskirja, Helsingin yliopisto, Helsinki 2018.

Landgrén, Lars-Folke, Castrén, Robert (1851 - 1883), Helsingfors Dagbladın päätoimittaja, valtiopäiväedustaja, historiantutkija. Suom. Oili Tapiolinna. *Kansallisbiografia.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:skb-003165>)

Liikainen, Ilkka, *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty.* Historiallisia Tutkimuksia 191. SHS, Helsinki 1995.

Lyons, Martyn, *A History of Reading and Writing. In the Western World.* Palgrave Macmillan, New York 2010.

Miettunen, Katja-Maria, Yrjö Koskisen ja Magnus Gottfrid Schybergsonin historiategokset ja kielikiistan pitkä varjo. Teoksessa *Usko, tiede ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle.* Toim. Irma Sulkunen, Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltonen. SKS, Helsinki 2016.

Reddy, William M., *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions.* Cambridge University Press, Cambridge 2001.

Rojola, Lea, *Sivistyksen ihannus ja kurjuus. Suomalaisen nousukkaan tarina.* Teoksessa *Läpikulkuihmisiä.* Toim. Kukku Melkas, Heidi Grönstrand, Kati Launis, Maarit Leskelä-Kärki, Jussi Ojajarvi, Tutta Palin & Lea Rojola. SKS, Helsinki 2009.

Schybergson Carl Magnus. *Magnus Gottfrid Schybergson.* SLS, Helsingfors 1956.

Sulkunen, Irma, *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen.* Hanki ja jää, Helsinki 1989.

Sulkunen, Irma, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892.* SKS, Helsinki 2004.

Tommila, Päiviö, Schybergson, Magnus Gottfrid (1851–1925), yleisen historian professori. *Kansallisbiografia.* SKS, Helsinki 2001. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:skb-003626>)

Vainio-Korhonen, Kirsi, *Vastuullinen historia.* Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka.* Toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola. Gaudeamus, Helsinki 2017, 29–50.

Vesikansa, Jyrki, Tikkanen Paavo (1823–1873), Suomentaren päätoimittaja, suomenkielisen lehdistön perustaja. *Kansallisbiografia.* SKS, Helsinki 2007. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:skb-002959>)

Waris, Heikki, *Savo-karjalaisen osakunnan historia I. 1833–1852.* Werner Söderström osakeyhtiö, Porvoo 1939.